

Теоретичний аспект феномену «естетичні почуття». Наукове електронне видання «Освітологічний дискурс». – Вип. 3(7). – 2014. – Режим доступу:<http://www.od.kubg.edu.ua>.

УДК 37.034

В.І. Тернопільська

доктор педагогічних наук, професор

Київський університет імені Бориса Грінченка

Теоретичні аспекти феномену «естетичні почуття»

У статті розглядаються складові естетичних почуттів: почуття прекрасного, піднесеного, гармонії, досконалого. Здійснюється аналіз проблеми формування естетичних почуттів особистості у працях вчених. Характеризуються основні засоби виховання естетичних почуттів: музика, література, образотворче мистецтво, танець, народознавство.

Ключові слова: естетичне виховання, естетичні почуття, особистість, діти, молодь, засоби, форми.

а) Постановка проблеми у загальному вигляді. Естетичному вихованню підростаючого покоління належить унікальна роль у загальній стратегії духовного відродження і становлення українського суспільства. Разом з тим, в освітньому процесі ми можемо спостерігати ситуацію, коли прорахунки та помилки соціальної й економічної політики держави призвели до певного ігнорування світоглядної культури української нації (таких, наприклад, її компонентів, як мистецтво, релігія, національні традиції, мова тощо). Як наслідок, знизився рівень естетичної культури підростаючого покоління. Саме тому, проблема формування естетичних почуттів у дітей і студентської молоді стає однією з найважливіших у педагогічній теорії та практиці.

б) Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема естетичного виховання у педагогічному аспекті широко репрезентована у спадщині видатних вітчизняних педагогів та діячів освіти Е. Водовозової, С. Лисенкової,

Е.Михеєвої, С. Русової, К. Ушинського. Філософсько-естетичні аспекти цієї проблеми розглядаються в наукових працях Ю. Борева, І. Гончарова, М. Кияценка, В. Ядова. Психологічні основи естетичного виховання розкрили Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Б. Теплов та інші. Питання теорії і методики естетичного виховання підростаючого покоління висвітлюються в працях Л.Коваль, Л. Масол, Н. Миропольської, В. Передерій, Ю. Фохт-Бабушкіна, Т. Цвілих, Г. Шевченко, А. Щербо, та інших.

в) Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розкриття теоретичних аспектів феномену «естетичні почуття» та особливостей його дослідження.

г) Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що естетичні почуття, як почуття духовні й ідеальні, з'являються за умови відносної свободи людини від практичних потреб. Адже здатність до естетичного сприймання збільшується у зв'язку із розвитком загальних можливостей людини, які, в свою чергу, залежать від соціально-економічного та духовного рівня розвитку суспільства й людства в цілому. Міра розвиненості естетичних почуттів істотно впливає на характер і якість суспільної діяльності людини. Найбільш виразно це виявляється в мірі тяги до краси, досконалості, гармонії. При чому, стаючи істотною характеристикою особистості, естетичне почуття накладає відбиток на будь-який акт діяльності людини та її духовне переживання. Воно забезпечує не тільки гармонізацію зовнішнього світу через діяльність, але і збагачує, робить різноманітним внутрішній світ людини, його духовні переживання [6, с. 88].

На думку вчених, естетичні почуття - це тривалі психічні стани, що проявляються в осягненні краси в явищах природи, в праці, в гармонії барв, звуків, рухів і форм. Гармонійна злагодженість в об'єктах цілого та частин, ритм, консонанс, симетрія викликають почуття приємного, насолоди, які глибоко переживаються та вшляхетнюють душу. Вищі рівні розвитку

естетичних почуттів виявляються в почуттях прекрасного, піднесеного, гармонійного, досконалого [15, с.87]. Зокрема, існують різні підходи до розуміння почуття прекрасного. Перший підхід полягає у тому, що прекрасне розуміють як втілення Бога (абсолютної ідеї) у конкретних речах чи явищах. Другий підхід містить розуміння людини як початку, джерела прекрасного, яка наділяє естетично нейтральну дійсність багатством свого духовного світу. В уявленні представників зазначеного підходу людина немов проектує, «позичає» явищам дійсності їх естетичний вимір.

На протилежність цьому представники третього підходу у розумінні прекрасного бачать природний прояв якостей явищ дійсності, близький до їх природних особливостей – ваги, розміру тощо.

Четвертий підхід складають уявлення тих мислителів, які визначають прекрасне у співвідношенні особливостей життя з людиною як мірою краси.

Нарешті, п'ятий підхід розуміння прекрасного постає з уявлення про те, що воно дійсно відтворюється у процесі зустрічі об'єктивних якостей з суб'єктивним сприйняттям людини. Але не будь-які об'єктивно існуючі якості дійсності ведуть до оцінки їх людиною як прекрасних, а лише ті, які збігаються з уявленнями про досконалу річ, явище, відношення тощо [6, с. 94].

Почуття піднесеного є категорією естетики, яка відбиває сукупність природних, соціальних та художніх явищ. Вони є винятковими за своїми кількісно-якісними характеристиками та виступають як джерело глибокого естетичного переживання [6, с. 96]. Піднесене має специфічний прояв: у природі сприймаються як величне простір неба, пасмо гір, могутність водоспадів, природні стихії та явища: буря, північне саяво тощо. В індивідуальному та суспільному житті як піднесене оцінюються вчинки, дії, відносини, які вражають нас величчю душі, силою почуттів, шляхетністю поведінки. Тому піднесене у суспільному бутті тісно сплітається з моральними цінностями.

Розуміння почуття гармонії і міри ми знаходимо у Г. Гегеля. Гармонію він розглядає в системі споріднених естетичних понять – правильності, симетрії, закономірності. Правильність, на його думку, є найбільш елементарним і абстрактним виявленням довершеності. Вона створюється шляхом однакового повторення певної фігури або мотиву, повністю виключає усяку різноманітність, в усьому передбачає однаковість і тотожність. З усіх ліній найбільш правильною є пряма, а з геометричних фігур – куб. З правильністю пов'язана і симетрія. Але тут вже не досить одноманітного повтору тієї самої визначеності, що має місце в абстрактній правильності. Симетрія вимагає також і здійснення розрізнених у розмірах, положенні, формі, кольорі певних визначеностей, які, об'єднуючись, створюють симетрію. Обидва ці поняття, з точки зору Г. Гегеля, характеризують кількісну визначеність речі, однак ще не відкривають діалектичного співвідношення кількості і якості. Що ж до гармонії, то вона має відношення не тільки до кількісної, а й до якісної визначеності, містить в собі три складові – внутрішню єдність, цілісність і узгодженість. Отже, категорія міри набуває в естетиці Г. Гегеля універсального діалектичного значення. Всяка єдність протилежностей виступає в нього як міра, в якій ці протилежності об'єднуються. В цьому відношенні розуміння гармонії у Г. Гегеля близьке до античного поняття середини. Гармонія виступає як певний тип міри, де якісні протилежності перебувають в якійсь єдності і цілісності [5, с. 80].

А. Баумгартен визначає предмет естетики через поняття «досконале», зазначаючи, що естетика – це наука про досконале в світі явищ, про досконалість чуттєвого пізнання і удосконалення смаку [5, с. 83].

Це поняття вже було об'єктом теоретичного дослідження в естетиці минулого. Так, у роботі «Метафізика» Арістотель ототожнює досконале з прекрасним, адже прекрасне визначається філософом як позитивне досконале. У східних культурах також простежується тяжіння до ототожнення досконалого й естетичного. Так, арабський філософ

середньовіччя Ал-Газалі стверджував, що краса предмета, його привабливість полягає в існуванні всього досконалого або того, що йому відповідає [14, с. 146].

Стосовно церковних канонів поняття «досконале» стоїть в одному синонімічному ряду з поняттям «ідеальне», яке тлумачиться як досконалість життя в майбутньому (потойбічний світ). В іконі як особливому виді мистецтва ідеал збігається з прекрасним. Але «досконале» залишається основною категорією, оскільки виступає наріжним каменем цінності сакральної культури: прекрасне, піднесене втрачають своє осердя, якщо віддаляються від досконалості. Досконалість становить ідейну основу сакральності, на її плечах стоїть «міра», «завершеність» та «доцільність».

Ідею єдності добра і краси, тобто гармонії, обстоював Арістотель. Не використовуючи безпосередньо відповідної термінології, філософ водночас звертався до питання удосконалення як конкретної особистості, так і суспільства в цілому. Введене давньогрецьким мислителем у теоретичний вжиток поняття «мімесис» відкрило перед ним можливість спонукати митців зображувати дійсність не тільки такою, якою вона є насправді, якою її бачить художник, а й якою вона має бути [8, с. 157].

У зв'язку з аналізом проблеми виховання естетичних почуттів цікавою видається ще одна ідея Арістотеля. Згідно з його концепцією наука і мистецтво належать до галузі теоретичного розуму, але філософ чітко розмежовував об'єкти їх дослідження, наголошуючи, що історик осмислює те, що дійсно відбувалося, а поет – що мало б відбутися. Звідси – відомий вислів Арістотеля: «Поезія більш філософська й серйозніша за історію: поезія говорить про більш загальне, історія – про одиничне» [8, с. 152]. На думку античного філософа, найефективнішим засобом виховання естетичних почуттів є мистецтво – духовна пам'ять людства. Саме ця орієнтація з урахуванням специфіки історичного контексту простежуватиметься у наступні періоди розвитку цивілізації. Ці думки були по-різному трансформовані в практику виховання естетичних почуттів у дітей.

Приблизно у цей час на проблемах виховання естетичних почуттів зосереджувалися й мислителі Давнього Сходу. У Китаї, наприклад, теорія і практика естетичного виховання дітей розвивалася під впливом учення Конфуція, який був переконаний, що виховання має починатися з поезії, а закінчуватися вивченням правил етики, музики, яка втілює в собі найвищі естетичні цінності [5, с. 231].

За різних культурно-історичних епох домінували різні тлумачення прекрасного, йому відводилась відповідна роль у бутті людства, що позначалось на функціонуванні системи естетичного виховання.

В епоху середньовіччя естетичним ідеалом правив аскетизм, життєві цінності обмежувалися сферою релігійності, а мистецьке життя — вимогами церкви. Джерелом естетичного життя вважались елементи богослужінь (церковний спів, музика), храмове мистецтво.

Важливою складовою естетичного виховання доби Ренесансу стає його гуманістична орієнтація. У цьому сенсі значний інтерес викликає науковий доробок іспанського філософа Х. Вівеса, який у своїх працях запропонував «комплексну модель» естетичного виховання людини, залучивши досвід педагогіки та етики. Зокрема, Х. Вівес розглядав педагогіку як науку про всебічне виховання людини, що ґрунтується на поступовому розвитку її природних здібностей. Виховання та освіта мають, на думку філософа, йти від простого до складнішого, ставити зрозумілу кінцеву мету [4, с. 69].

Великого значення естетичному вихованню особистості надавав К. Ушинський, який стверджував, що дитя мислить формами, фарбами, звуками. Його успішність залежить від того, наскільки вихователі усвідомлюють сутність прекрасного, його роль у житті людини і формуванні особистості. Важливе значення у вихованні й навчанні дітей для збагачення їх естетичних вражень, формування естетичних почуттів, влучної, повноцінної мови, на думку педагога, мають художня література, усна народна творчість. Прислів'я, приказки, скоромовки розвивають у дітей відчуття звукової краси рідної мови [10, с.5].

Українські письменники Б. Грінченко, І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, О. Пчілка, вважали художню літературу одним з найефективніших засобів естетичного виховання дітей. У процесі читання дитячої літератури відбувається формування первинних уявлень про прекрасне, про мистецькі жанри та напрямки, відчуття краси поетичного чи прозового твору; поглиблене вивчення мистецтва, художньої літератури, фольклору; стимулювання власної творчості дитини, національних поглядів тощо.

Художня література, за І. Франком, повинна передусім учити читача розпізнавати прекрасне, піднесене і потворне, трагічне і комічне, добро і зло на землі. Завдання художньої літератури – впливати як «на розум і переконання, так і на чуття, вказувати в самім корені добра і зла боки існуючого порядку» і виховувати людей, «готових служити всією силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя» [3, с. 24].

Л. Українка приділяла надзвичайно велику увагу використанню дитячої літератури, вважаючи її дієвим засобом виховання. За допомогою віршів та казок письменниця намагалася «навчити дітей бачити прекрасне в навколишньому світі, відчувати барвистість, багатство життя» [13, с.76]. Чимало з творів Л. Українки, які не були написані спеціально для дітей можуть використовуватися для дитячого читання з метою формування естетичних смаків і почуттів дітей.

С. Русова пов'язувала теорію і практику естетичного виховання дітей з ідеями народності виховання і навчання, вважаючи ігри, усну народну творчість, свята, природу невичерпним джерелом для пробудження в дитині духовних сил, естетичних почуттів. Вона вказувала, що дитину необхідно виховувати на «рідному матеріалі краси, розуму, естетики, вікової творчості», який «найкраще приймається в душі дитини, бо він простий у своїй красі, легше розбуджує її власні творчі сили, бо говорить до неї лініями орнаменту, мелодіями пісень, фарбами, рухами». Педагог підкреслювала, що «музикування на різних інструментах, особливо на народних, світ

різноманітних звуків та ритмів, забави, інсценівки, різні види творчої праці, малювання, а також поєднання їх у певну систему занять – все це сприяє розвитку, дає задоволення дитині, виховує художній хист». Визначаючи виховну цінність народного образотворчого мистецтва, вона зауважувала, що «українські вишивки, кераміка, орнамент приваблюють дітей гармонією ліній, фарб, форм, надихають на творчість, викликають бажання вишивати, малювати, ліпити, будувати» [9, с.20].

Є. Фльоріна значну роль надавала художньому вихованню дітей засобами мистецтва. Зокрема, вона розкрила своєрідність естетичного розвитку особистості, охарактеризувала роль, місце, взаємозв'язок різних засобів естетичного виховання. На її думку, в художньому вихованні слід прагнути єдності емоційного й пізнавального сприймання змісту і форми, що допоможе уникнути надмірного захоплення формою, утилітарного використання мистецтва з пізнавальною метою, тобто втрати художнього компонента естетичного виховання. Дослідниці належить багато цікавих спостережень, які стосуються особливостей дитячого естетичного сприймання, образотворчої діяльності, використання іграшки, художнього слова у вихованні дітей [7, с.106].

Можна стверджувати, що серед різних видів мистецтва особлива виховна роль належить музичному вихованню, яке вводить дітей у світ музичного мистецтва, знайомить з музичною культурою різних народів, сприяє збагаченню індивіда знаннями законів музичного мистецтва, необхідними для розуміння його сутності, формуванню смаку, музичних здібностей, виробленню навичок і вмінь, які дозволять вихованцям бути активними слухачами, вмілими виконавцями. Торкаючись емоційної сфери людини, музика впливає на формування її моральних і естетичних смаків та ідеалів.

«Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику і діставати насолоду від неї», - писав В. Сухомлинський. Він наголошував: «Без музики важко

переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури» [11, с.287].

В. Сухомлинський також вважав першими й найяскравішими сторінками для читання мови почуттів народні пісні. Чарівною силою володіє народна пісня, що висловлює красу й величність природи (наприклад, українські народні пісні «Місяць на небі», «Ніч яка місячна», «Стоїть гора високая» та ін.). Народна пісня, що увібрала в себе голос люблячого серця, захопленого, зачарованого красою жінки, виховує в молоді романтичне, чисте, благородне почуття ніжності.

У Павлицькій середній школі естетичне виховання здійснювалося багатьма засобами, через систему різноманітних видів творчої діяльності: слухання музики, виконання пісень, підготовку і проведення численних концертів, шкільних ранків, вечорів, свят родин, гру на музичних інструментах (у шкільному оркестрі, інструментальному ансамблі, сольному виконанні, музикуванні у вільний час: «У тихі зимові вечори ми слухали пісню А. Лядова «Колискова», створену за мотивами народної російської колискової пісні. Діти почули в «Колісковій» не тільки ритмічне погойдування колиски, а й тихе, спокійне дихання дитини, ніжний бережливий дотик рук матері до дитячого тіла. Немає слів, якими можна було б передати материнські почуття, передані у прекрасній мелодії цієї пісні. Вони грають, хвилюють серця підлітків. За допомогою музики хлопчики й дівчатка пізнають глибину, витонченість, сердечність ставлення людини до людини...» [12, с.411].

Відомо, що ще здавна танець виступав засобом вираження почуттів та емоцій людей. Відокремившись від прямого зв'язку з обрядами, де він мав насамперед релігійно-магічний зміст, танець набув значення мистецтва, що втілює красу людського тіла, різноманітний душевний стан. Природа танцю образна і має за основу узагальнення багатоманітних «пластичних мотивів», відібраних із реального життя рухів, які організуються за законами ритму, симетрії, орнаментального узору. Танець органічно пов'язаний з музикою,

яка посилює виразність танцювальної пластики, дає йому емоційну ритмічну основу [2, с. 356].

Важливим засобом формування естетичних почуттів є образотворче мистецтво. Ознайомлення з творами образотворчого мистецтва дослідник М. Даденков вважав необхідним етапом підготовки дитини до образотворчої діяльності. У своїй науковій статті «Естетичне виховання» він стверджував, що діти здатні тонко відчувати настрій художніх картин. Мета занять з образотворчого мистецтва, підкреслював педагог, має полягати в тому, щоб «навчити дітей милуватися творами живопису, а також розкривати перед ними закони побудови зображення предметів і явищ» [1, с.164].

Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку виховної системи в Україні спостерігається певні проблеми, спричинені інформатизацією комунікативної сфери, комерціалізацією, переорієнтацією на масову культуру таких потужних носіїв естетичної інформації, як електронні ЗМІ (засоби масової інформації), Інтернет, поширенням контрмистецтва, деестетизацією мистецтва та ін. Усе це значною мірою породжує конфлікт естетичних установок, поглядів, смаків, почуттів, певною мірою деформуюче впливає на естетичний світ підростаючого покоління, формування у нього естетичних почуттів. Відтак назріла необхідність глибокого осмислення окреслених процесів, відповідного коригування існуючої педагогічної теорії та практики, в тому числі й у сфері виховання дітей і студентської молоді. Слід так спрямувати виховання, щоб цінності класичної культури не були знищені комп'ютерною цивілізацією, новим темпоритмом, новою культурою дій. У нових явищах нашого життя наявне також і певне позитивне начало, яке варто досліджувати й органічно поєднувати з тим, що, будучи випробуваним часом, залишилося актуальним. На нашу думку, процес виховання естетичних почуттів особистості буде ефективним за умови: постійного зв'язку виховання життям, реалізації міжпредметних зв'язків; проведення занять із учнями, студентами з дотриманням естетичних вимог;

узагальнення знань, умінь та навичок дітей, студентської молоді у процесі позакласної, позааудиторної діяльності.

До ефективних форм організації виховного процесу можна віднести такі: створення творчих колективів, фольклорних ансамблів, мистецьких гуртків, робота Малої академії мистецтв; організація клубів шанувальників мистецтв; підготовка театралізованих концертів, свят, виставок малюнків, виробів декоративно-прикладного спрямування, фестивалів, літературно-музичних композицій, пісенних конкурсів, проведення екскурсій до краєзнавчого музею; обладнання етнографічних куточків, експозицій, кімнат народного побуту в навчальних закладах; створення творчих майстерень з метою відродження традиційних для регіону художніх промислів та ремесел; організація самодіяльності дитячих, юнацьких об'єднань клубного типу; підготовка театралізованих свят, обрядів; відзначення народних свят.

д) Висновки. Таким чином, проблема виховання естетичних почуттів особистості пройшла значний еволюційний шлях: від почуття гармонії і міри у Г. Гегеля до втілення В. Сухомлинським в практику загальноосвітньої школи ефективних форм, методів, засобів виховання естетичних почуттів. Серед основних засобів виховання естетичних почуттів особистості можна виокремити такі види мистецтва: музика, література, образотворче мистецтво, танець, народознавство.

Список використаних джерел

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с
2. Балет. Учебное пособие / Под ред. Ю.Н. Григоровича. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 503 с.
3. Божович Л.М. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. Божович. – М., 1968
4. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / Вилюнас В.К.; ред. О.В. Овчинникова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 143с

5. Естетика: Навч. посібник / Т. Аболіна, В. Єфименко, О. Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
6. Естетика: Навч. посібник / М.П. Колесніков, О.В. Колеснікова, В.О. Лозовий та ін.; за ред. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 208 с.
7. Изард И. Эмоции человека / И. Изард. – М., 1980.
8. Неменский Б.М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания / Б.М. Неменский. – М., 1981.
9. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / С.Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 303с.
10. Секрети педагогічної майстерності // Початкове навчання та виховання.– 2008.– №27.– С. 18-23.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / Сухомлинський В. О. – К. : «Рад. школа», 1977. – Т. 5 . – 1977. – 639 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / Сухомлинський В. О. – К. : «Рад. школа», 1977. – Т. 3 : Народження громадянина. – 1977. – 670 с.
13. Шиманська І.Ф. Леся Українка про освіту та виховання / І.Ф. Шиманська. – К.: Радянська школа, 1973. – 112с.
14. Естетика. Учебное пособие / Под ред. А.А. Радугина. – М., 1998.
15. Якобсон П.М. Психология чувств /П.М. Якобсон. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980.

Аннотация

В статье рассматриваются составляющие эстетических чувств: чувства прекрасного, возвышенного, гармонии, совершенного. Осуществляется анализ проблемы формирования эстетических чувств личности в трудах ученых. Характеризуются основные средства воспитания эстетических чувств: музыка, литература, изобразительное искусство, танец, народоведение.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, эстетические чувства, личность, дети, молодежь, средства, формы.

Summary

The article highlights the components of aesthetic emotions: the sense of beauty and the sublime, harmony and perfection. The problem of aesthetic emotions formation of the personality in scientific works is analyzed. The main methods of aesthetic upbringing such as music, literature, art, dance, ethnology are defined.

Key words: aesthetic upbringing, aesthetic emotions, personality, children, youth, methods, forms.